

การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง
ด้วยวิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีฐานราก : กรณีศึกษาโรงเรียนชุมชนชาวนา

กฤตยาวิดี เกตุวงศา *

ณกานต์ บัวเฟื่อน * สิววงศ์ เพชรจูด *

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจถึงลักษณะ เงื่อนไข ของกระบวนการเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และผลที่ติดตามมาจากปรากฏการณ์ของการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโรงเรียนชุมชนชาวนา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อหาข้อสรุปเชิงทฤษฎีที่จะนำไปสู่การสร้างทฤษฎีจากฐานราก (Grounded theory) โดยการศึกษาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ณ โรงเรียนชุมชนชาวนา บ้านปลาบู่ หมู่ที่ 14 ตำบลหนองแสง อำเภอลำปาง จังหวัดมหาสารคาม การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การแปลความและตีความหมายของข้อมูล และสร้างมโนทัศน์ด้วยโดยอาศัยความไวทางทฤษฎีด้วยโปรแกรม Atlas.ti รุ่น 6.2 ผลการวิจัยพบว่า การปรับตัวความเข้มแข็งของโรงเรียนชุมชนชาวนาท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมในปัจจุบัน ส่งผลให้ชุมชนที่เกี่ยวข้องเกิดความเข้มแข็งในมิติต่างๆ อันแสดงให้เห็นจากมโนทัศน์ที่สะท้อนออกมา 5 ด้านคือ ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านวัฒนธรรม ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และ ด้านผู้นำ

คำสำคัญ : ทฤษฎีฐานราก / ความเข้มแข็งของชุมชน / โรงเรียนชุมชนชาวนา

* นิสิตปริญญาเอก สาขาการบัญชี คณะการบัญชีและการจัดการ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

**Community Strengthening Among the Changes by a Grounded Theory Study:
A Case Study of the Farmer Community School**

Krittayawadee Gatewongsa *

Siwawong Pethjul * Nakarn Buapaun *

Abstract

The purpose of this research was to understand the characters, conditions of the process, existence of the phenomenon and the pursuit of creating a strong sense of community among the changes of the Farmer Community School. This qualitative research was to find the theoretical conclusions that can lead to establish Grounded theory. The researcher herself accessed to study and collected data to interpret the existence of the phenomenon of the Farmer Community School which was located at Ban Plaboo, Moo 14, Nongsaeng Sub-district, Wapeepathum District, Maha Sarakham Province. Translation and interpretation were used to analyze data, and creating concept was based on the theory sensitivities and used program Atlas. ti 6.2. The results of this study were found that the adaptation among the changes of the society at present strengthened the community in various dimensions which showed the reflected concepts in five areas: society, economy, culture, natural resources and environment, and leadership.

Key Words : Grounded Theory / the Community Strength / the Farmer Community School

* PhD. Student, Faculty of Accountancy and Management, Mahasarakham University

บทนำ

วิกฤติเศรษฐกิจของประเทศในปี 2540 ได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนทุกระดับชั้นในสังคม ทำให้มีความยากลำบากในการครองชีพและบ่อเกิดของปัญหาทางสังคมต่างๆ ทุกภาคส่วนในสังคมทั้งหน่วยงานภาครัฐและเอกชนต่างตระหนักในความสำคัญของการสร้างความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ทั้งด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันแนวทางการพัฒนาที่สำคัญในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2545 - 2549) และส่งผลต่อเนื่องมายังแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545 - 2549) โดยให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาจากวิกฤติเศรษฐกิจให้ลุล่วง และสร้างฐานเศรษฐกิจภายในประเทศให้เข้มแข็งและมีภูมิคุ้มกันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก ขณะเดียวกันก็มุ่ง การพัฒนาที่สมดุลทั้งด้านตัวคน สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนและความอยู่ดี มีสุขของคนไทย (กระทรวงมหาดไทย, 2545)

การพัฒนาประเทศกระแสหลักที่มุ่งให้ประเทศปรับเปลี่ยนเป็นประเทศอุตสาหกรรม โดยเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในภาพรวม ได้ละเลยการให้ความสำคัญกับชุมชนชนบท ซึ่งเป็นชุมชนส่วนใหญ่ของประเทศที่ยังต้องเผชิญกับปัญหาอันเป็นผลจากแนวทางการพัฒนากระแสหลัก อย่างไรก็ตาม ยังมีชุมชนชนบทจำนวนหนึ่งที่มีความสามารถในการเรียนรู้ ปรับตัว และกำหนดทางเลือกในการพัฒนาของตนเอง แทนการปล่อยให้กระแสจากภายนอกเป็นตัวกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชน ชุมชนเหล่านี้ได้สร้างเงื่อนไขและกระบวนการบางอย่างเพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ที่รุกรานเข้ามาจากภายนอกชุมชน (ปิยะวดี, 2550) อันเป็นปัจจัยสำคัญของการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในระยะต่อมา

กระบวนการที่สำคัญประการหนึ่งในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ได้แก่ การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน อันเป็นประโยชน์ต่อเนื่องไปถึงการประยุกต์ใช้ในการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการศึกษา เป็นต้น (รุ่ง, 2541 ; กาญจนนา, อ่างใน ณรงค์, 2542) ดังนั้น การทำความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจึงเป็นประเด็นที่นักวิชาการได้พยายามศึกษาโดยใช้ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์เป็นเครื่องมือในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น แต่เนื่องจากในปัจจุบัน ประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนมีความซับซ้อนและหลากหลายตามบริบททางสังคม วัฒนธรรมและระดับการพัฒนาที่เปลี่ยนแปลงไป จึงมีการตั้งคำถามว่าทฤษฎีด้านสังคมศาสตร์ที่นำมาใช้นั้นสามารถอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างครอบคลุม เพียงพอ ถูกต้อง และเหมาะสมหรือไม่

วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานรากเป็นแนวทางหนึ่งที่มีการใช้มากขึ้นในงานวิจัยทางสังคมศาสตร์เพื่อทำความเข้าใจกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยเฉพาะในประเด็นการอธิบายคำถามและปัญหา ที่มากขึ้นและหลากหลายเกี่ยวกับพฤติกรรมและการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ในบริบททางสังคมที่แตกต่าง รวมถึงการอธิบายผลกระทบจากกระบวนการพัฒนาในระดับและรูปแบบที่แตกต่างกัน

การวิจัยครั้งนี้จึงให้ความสำคัญกับการใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานรากเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่สัมพันธ์กับโรงเรียนชุมชนชาวนา (Farmer Community School) ซึ่งเป็นโรงเรียนทางเลือกในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนในชนบท ตั้งอยู่ที่บ้านปลาบู่ หมู่ที่ 14 ตำบลหนองแสง อำเภอลำปาง จังหวัดลำปาง โดยโรงเรียนชุมชนชาวนามีความเชื่อว่าการพัฒนาคนที่สามารถดำรงตนท่ามกลางกระแสสังคมปัจจุบัน ได้ดีและมีความสุขนั้น ต้องพัฒนาจากสถานะข้างในตัวของนักเรียนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ตนเอง และสามารถแยกแยะระหว่างสิ่งที่พึงปฏิบัติและสิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติ หลังจากที่ได้รับรู้ถึงสถานะข้างในของตนเองแล้ว กระบวนการเรียนรู้ต่อไปก็คือ การยกระดับทัศนคติเพื่อจัดวางความสัมพันธ์ของผู้เรียนกับคนอื่น ๆ ได้อย่างเหมาะสม และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันพึงประสงค์และการค้นพบคุณค่าภายในตัวของนักเรียน อันจะนำไปสู่การขับเคลื่อนผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในสังคมต่อไป

คณะผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับโรงเรียนชุมชนชาวนาและชุมชนเพื่ออธิบายเงื่อนไขและกระบวนการในการปรับตัวและหาทางออกในภาวะวิกฤติทางสังคมที่เกิดขึ้น เพื่อเป็นแนวทางในการเสนอทางเลือกในการสร้างความเข้มแข็งสำหรับชุมชนอื่น ๆ ที่เผชิญกับภาวะวิกฤติทางสังคมในมิติต่างๆ ในปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาปรากฏการณ์เกี่ยวกับเกี่ยวกับการสร้างความเข้มแข็งของโรงเรียนชุมชนชาวนาทำกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมในยุคปัจจุบัน ในประเด็นลักษณะการดำเนินงาน กระบวนการทำงาน รวมถึงการศึกษาความสัมพันธ์ของกระบวนการพัฒนาความเข้มแข็งของโรงเรียนชุมชนชาวนาและผลของความสัมพันธ์ที่มีต่อชุมชนและสังคมรอบข้าง

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ตอนที่ 1 บริบทชุมชนของข้อมูลพื้นฐานของโรงเรียนชุมชนชาวนา เพื่อให้เข้าใจถึงความเป็นมาของโรงเรียนชุมชนชาวนา แนวคิดหลักในการดำเนินงานขององค์กร แนวทางการจัดการเรียนรู้ขององค์กร เป้าหมายของการเรียนรู้ขององค์กร เพื่อประโยชน์ในการศึกษาบริบทของพื้นที่ที่จะเข้าไปศึกษา ดังนี้

1. ชุมชนบ้านปลาบู่ ตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 14 ตำบลหนองแสง อำเภอกาบัง จังหวัดมหาสารคาม ระยะทางห่างจากจังหวัดมหาสารคามประมาณ 50 กิโลเมตร ปัจจุบันบ้านปลาบู่ มีการตั้งถิ่นฐานจำนวน 68 ครัวเรือน มีประชากรจำนวน 121 คน และหญิงจำนวน 157 คน อาชีพหลักของชาวบ้าน คือ เกษตรกรรม เช่น การทำนา การเลี้ยงสัตว์ การปลูกผักสวนครัว นอกจากนี้ยังประกอบอาชีพรับจ้างรายวันในอำเภอกาบัง

การดำเนินชีวิตของชาวบ้านมีลักษณะการพึ่งพาธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ โดยมีลำน้ำเสียวเป็นแหล่งน้ำสำคัญของหมู่บ้าน เหตุการณ์สำคัญที่ส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน คือ เมื่อปี พ.ศ. 2532 มีการสูบน้ำเพื่อใช้ดื่มเกลือที่บริเวณหนองบ่อซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำของลำน้ำเสียว (ห่างจากบ้านปลาบู่ประมาณ 40 กิโลเมตร ในพื้นที่อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม) ส่งผลให้พื้นที่ลุ่มน้ำเสียวเกิดภาวะดินเค็ม ไม่สามารถทำการเกษตรได้เหมือนปกติ ต่อมาจึงมีการระงับการสูบน้ำเพื่อดื่มเกลือ และฟื้นฟูสภาพแวดล้อมของลุ่มน้ำเสียว

2. สมาคมไทบ้าน (Thai Baan Association) เป็นองค์กรที่ตั้งขึ้นภายใต้ความเชื่อและศรัทธาในคุณค่าของสถาบันท้องถิ่น ได้แก่ บ้าน ที่ประกอบด้วยผู้คนที่มีความแตกต่างด้านอายุ แตกต่างด้านประสบการณ์และแตกต่างกันด้านวงศ์ตระกูล แต่ผู้คนในหมู่บ้านมีความเชื่อและให้คุณค่ากับสิ่งหนึ่งสิ่งใดคล้าย ๆ กัน เพราะประวัติศาสตร์ การเป็นหมู่บ้านนั้นต้องผ่านการบ่มเพาะและถ่ายทอดเรื่องราวต่าง ๆ มาอย่างยาวนานและต่อเนื่อง ฉะนั้นการที่จะดำรงความเป็นบ้านและหมู่บ้านได้นั้นต้องมีผู้นำที่ดี มีคุณธรรม พร้อมพร้อมด้วยความสามัคคีจากทีมผู้นำและคนในชุมชนและที่สำคัญของการทำงาน คือ ต้องเล็งเห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน การดำรงความเป็นหมู่บ้านถึงจะอยู่อย่างมีความสุขได้ วัด คือ สถานที่บ่มเพาะความดี คัดพฤติกรรมของผู้คนในหมู่บ้านให้ประพฤติตามครรลอง และพัฒนาสติ ปัญญาในการครองตนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมภายนอกอย่างเท่ากัน และสุดท้าย โรงเรียน คือ สถานที่ถ่ายทอดความคิด ความเชื่อและคุณค่าต่างๆ ของหมู่บ้าน รวมทั้งเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ยกระดับขีดความสามารถของผู้เรียนให้เกิดการเรียนรู้ตนเอง เพื่อเข้าใจสถานการณ์สังคมภายนอกและเพื่อพัฒนาศักยภาพในการรู้เท่าทันและมีชีวิตอย่างสมดุลและเหมาะสม (รายงานประจำปีสมาคมไทบ้าน, 2554)

3. โรงเรียนชุมชนชาวนา (The Farmer Community School) เป็นโรงเรียนที่ทางสมาคมไทบ้านก่อตั้งเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2549 เพื่อเป็นโรงเรียนทางเลือกเพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชน ในชนบท ภายใต้ความเชื่อที่ว่า

ขั้นตอนที่หนึ่ง การพัฒนาคนที่สามารถดำรงตนท่ามกลางกระแสสังคมปัจจุบันได้ดีและมีความสุขนั้นต้องพัฒนาจากสถานะข้างในตัวเองเพื่อการเรียนรู้ตนเอง การเรียนรู้ตนเองนั้นจะทำให้ผู้เรียนแยกแยะสิ่งที่พึงปฏิบัติหรือสิ่งที่มีควรกระทำหลังจากผู้เรียนเข้าถึงสถานะข้างในตนเองแล้ว

ขั้นตอนที่สอง การยกระดับทัศนคติเพื่อจัดวางความสัมพันธ์ของเขากับคนอื่นได้อย่างเหมาะสม ความเชื่อที่ว่าเมื่อทัศนคติได้รับการยกระดับการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันพึงประสงค์ก็จะเกิดขึ้น และหากกระบวนการเรียนรู้มีความต่อเนื่องและกระทำซ้ำหลาย ๆ ครั้ง การพัฒนาและค้นพบคุณค่าภายในตัวผู้เรียนและการพัฒนาหลักการดำรงชีวิตที่เหมาะสมก็จะเกิดกับผู้เรียนต่อไป

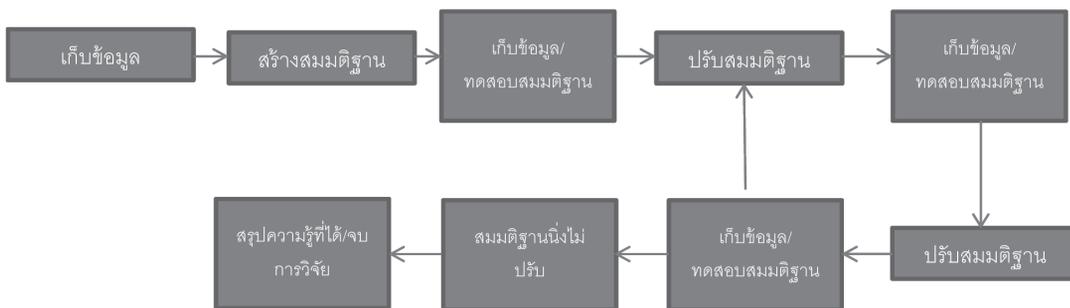
ปัจจุบัน “โรงเรียนชุมชนชาวนา” ถูกพัฒนามาเป็น “สมาคมไทบ้าน” (Thai Baan Association : TBA) ในปี พ.ศ. 2554 ตั้งอยู่เลขที่ 68 บ้านปลานู หมู่ที่ 14 ตำบลหนองแสง อำเภอเวียงเหนือ จังหวัดมหาสารคาม เหตุผลที่ทำให้มีการปรับเปลี่ยนเนื่องจากต้องการให้โรงเรียนชุมชนชาวนามีสภาพเป็นนิติบุคคลตามกฎหมายในรูปของสมาคม ผลการดำเนินงานของโรงเรียนชุมชนชาวนามีโครงการต่างๆ ที่เกิดขึ้นเป็นรูปธรรมมานานกว่า 5 ปี ได้แก่ เครือข่ายเกษตรกรธักแพงเบ็งแฉงท้องถิ่น เครือข่ายชาวนาน้อย เครือข่ายเยาวชนตะวันตกวันปิ่นฝืน ธุรกิจชุมชน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้คือรูปแบบของพัฒนาเพื่อการดูแลช่วยเหลือกันและพัฒนาแบบแผนการดำเนินชีวิตที่มาจากฐานความต้องการของสมาชิกอย่างแท้จริง

ตอนที่ 2 แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยแบบสร้างทฤษฎีฐานราก

การวิจัยแบบสร้างทฤษฎีจากฐานรากเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบหนึ่ง มีธรรมชาติของการวิจัยเชิงคุณภาพ ลักษณะและวิธีการดำเนินการวิจัย คือ

1. ลักษณะของการวิจัยแบบสร้างทฤษฎีจากฐานราก วิธีการวิจัยรูปแบบนี้ได้ถูกพัฒนาขึ้นมาในสาขาสังคมวิทยา โดย Barney Glaser กับ Anselm Strauss (Glaser and Strauss, 1967) มีสาระสำคัญอยู่ที่การเริ่มต้นจากข้อมูลเชิงประจักษ์ (Schwandt, 2001. อ้างใน ชาย, 2554) เรียกวิธีดำเนินการวิจัยเช่นนี้ว่า วิธีอุปนัย (Inductive Approach) คือ เริ่มต้นจากข้อมูลประชากรตัวอย่างที่เฉพาะเจาะจงจำนวนหนึ่ง แล้ววิเคราะห์หาข้อสรุปหรือคำอธิบายเชิงทฤษฎีที่มีลักษณะทั่วไปจากข้อมูลนั้น โดยคำว่า “ทฤษฎี” ในความหมายของวิธีการวิจัยนี้มีความหมายกว้าง คือ หมายรวมถึงมโนทัศน์ หรือกรอบแนวคิดสำหรับการอธิบายปรากฏการณ์ที่นักวิจัยทำการศึกษา วิธีการวิจัยนี้ ประกอบด้วยความสัมพันธ์ที่น่าจะมีหรือน่าจะเป็นระหว่างมโนทัศน์ ทฤษฎีที่สร้างขึ้นมานี้จัดว่าเป็นทฤษฎีระดับกลาง (Middle range) ที่ใช้อธิบายปรากฏการณ์ที่เฉพาะเจาะจง (ชาย, 2554)

2. วิธีการดำเนินการวิจัยแบบการสร้างทฤษฎีจากฐานราก เริ่มต้นโดยการตั้งสมมติฐานและทำการวิเคราะห์ข้อมูลไปพร้อม ๆ กัน ในทางปฏิบัติ นักวิจัยต้องรวบรวมข้อมูลไปสักระยะหนึ่งก่อนแล้วหยุด เพื่อทำการวิเคราะห์ โดยนักวิจัยจะมองหามโนทัศน์จากข้อมูลที่มีประโยชน์ในการสร้างกรอบคำอธิบายปรากฏการณ์ที่ศึกษา นักวิจัยอาจสร้างสมมติฐานจากมโนทัศน์เหล่านั้น เพื่อนำไปทดสอบกับข้อมูลที่เหมาะสม โดยการทดสอบเฉพาะข้อมูลที่รวบรวมมาใหม่อาจทำให้ต้องมีการปรับสมมติฐานเดิมบ้าง และเมื่อปรับแล้วก็จะถูกทดสอบกับข้อมูลใหม่อีก กระบวนการเก็บข้อมูลและการปรับสมมติฐานสลับกันไปจนนักวิจัยมั่นใจว่าได้บรรลุถึงจุดอิ่มตัว (Saturation) ทั้งในแง่ข้อมูลและมโนทัศน์ โดยมีกระบวนการวิจัยแบบสร้างทฤษฎีจากข้อมูล (ชาย, 2554) ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 แสดงกระบวนการวิจัยจากทฤษฎีฐานราก

ตอนที่ 3 แนวคิดเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชนและแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจชุมชน

การทำความเข้าใจเกี่ยวกับปรากฏการณ์ความเข้มแข็งของชุมชน ใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานรากเป็นวิธีการวิทยาที่เริ่มใช้ในงานวิจัยทางสังคมศาสตร์ เนื่องจากปัจจุบันมีคำถามและปัญหามากมายเกี่ยวกับพฤติกรรมมนุษย์และการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ในบริบทต่างกัน ผู้วิจัยได้ทำการศึกษานโยบายเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชน ดังนี้

1) ชุมชน หมายถึง การมาอยู่ร่วมกันภายใต้การจัดระเบียบทางสังคม อันเป็นที่ยอมรับของสมาชิกของชุมชน ชุมชนเป็นเสมือน “เครื่องมือ” ที่ทำให้สมาชิกบรรลุเป้าหมายหลายๆ ประการ เช่น การมีอาหารสำหรับครอบครัว การมีงานทำ

ความปลอดภัยในทรัพย์สินและความสงบสุข และการได้รับสวัสดิการที่จำเป็นในชีวิต การได้พักผ่อนรื่นเริง (นภการณ และคณะ, 2550)

2) **ความเข้มแข็งของชุมชน** เป็นมโนทัศน์ที่ค่อนข้างใหม่ในแวดวงวิชาการของสังคมไทย โดยไม่มีผู้ให้นิยามชัดเจนโดยตรง จากการศึกษาเอกสารต่างๆ พบว่า มีการนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชนปรากฏอยู่บ้าง เช่น ความเป็นปึกแผ่นของชุมชน ความร่วมมือร่วมใจ ความสุข ความเอื้ออาทร ความเป็นอยู่แบบพหุมีพอกิน และการรักษาคุณเล็งแวดล้อมตามธรรมชาติ (นภการณ และคณะ, 2550)

โดยสรุปแล้ว ความเข้มแข็งของชุมชน น่าจะหมายถึง การที่ประชาชนในชุมชนต่างๆ ของเมืองหรือชนบทรวมตัวกันเป็น “องค์กรชุมชน” มีการเรียนรู้ การจัดการ และการแก้ไขปัญหาาร่วมกันของชุมชน แล้วถึงเกิดการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน ตลอดจนมีผลกระทบต่อภายนอกชุมชนที่ดีขึ้นตามลำดับ โดยเรียกชุมชนนี้ว่า กลุ่ม ชมรม สหกรณ์ บริษัท องค์กรชาวบ้าน เครือข่ายหรืออื่นๆ ที่มีความหมายแสดงถึงการร่วมมือช่วยเหลือกันเพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน และด้วยความเอื้ออาทร ต่อชุมชนอื่นๆ ในสังคม

ตอนที่ 4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นภการณ (2550) ได้นำเสนอวิธีวิทยาในการศึกษาปรากฏการณ์ความเข้มแข็งของชุมชน ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนชนบทของไทย ได้ส่งผลกระทบต่อที่สำคัญต่อการสืบทอดภูมิปัญญาของชุมชนอย่างน้อย 2 ประการคือ ทำให้คนชนบทมีแนวโน้มมองการดำรงชีวิตภาคการเกษตรในแง่ลบ และแนวทางการพัฒนาที่ไม่ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง

เพ็ญสิริ (2550) ได้ศึกษาการปฏิบัติการความเข้มแข็งของชุมชนในสังคมไทย ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนแม้ต้องเผชิญกับปัญหาและมีกระบวนการในการปรับตัวที่เหมือนกันบ้าง ต่างกันไปบ้าง แต่มีลักษณะร่วมกันอยู่ประการหนึ่งคือ การปรับตัวของชุมชนเหล่านี้จะมีชุมชนเป็นผู้แสดงหลัก คือ เป็นการรวมกลุ่มของคนในชุมชน สมาชิกของชุมชนร่วมกันคิด วิเคราะห์ปัญหา ตัดสินใจแสวงหากิจกรรม ดำเนินกิจกรรม และเกิดการเรียนรู้ของตัวของชาวบ้านเอง แสดงให้เห็นถึง “ความเข้มแข็งของชุมชน” ที่กำลังอยู่ในความสนใจของแวดวงวิชาการ

เพ็ญสิริ และคณะ (2553) ได้ศึกษาความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า ความสามารถพลิกฟื้นความเข้มแข็งของเศรษฐกิจพอเพียงให้คงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสทุนนิยมที่แทรกเข้ามาในหมู่บ้านเป็นไปได้เพราะฐานเดิมของชุมชนที่มีโลกทัศน์แบบพอเพียงฝังแน่น แสดงออกด้วยวิถีชีวิตที่เรียบง่าย และแบบแผนการบริโภคที่เป็นอยู่แบบพอเพียง แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างก็มาจากสภาพแวดล้อมที่ล้อมรอบไปมากกว่ามาจากความต้องการของชุมชนเอง

สุรเชษฐ์ (2553) ได้ศึกษา ฐานรากแห่งชีวิต วัฒนธรรมชนบทกับการพัฒนา พบว่า แนวคิดตามทฤษฎีความทันสมัยที่เห็นว่าความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจคือการพัฒนาและจะต้องเปลี่ยนคนที่มีความเชื่อแบบประเพณีให้เป็นคนที่ “ทันสมัย” มีบทบาทสำคัญต่อการวางแผนพัฒนาประเทศของไทย และได้ส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงของชนบทไทยมากใน 3 ทศวรรษที่ผ่านมา แต่ก็มิได้หมายความว่าวัฒนธรรมชุมชนในชนบทไทยในท้องถิ่นต่างๆ ได้สูญเสียดุลยภาพทางวัฒนธรรมไปหมดแล้ว กระบวนการในการต่อสู้และปรับตัวเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา แม้กระทั่งในปัจจุบันคนภายนอกมักมองเห็นแต่ด้านที่วัฒนธรรมภายนอกกระทำต่อชุมชน แต่มักไม่เห็นด้านที่ชุมชนต่อสู้และปรับตัวเองเพื่อให้อยู่รอดได้ในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงนี้

สุรวุฒิ และคณะ (2553) ได้ศึกษา สร้างชุมชนเข้มแข็งบนฐานการผลิตข้าวเพื่อการค้า พบว่า เงื่อนไขและกระบวนการของชุมชนหมู่บ้านโรงสีที่ร่วมตัวกันสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการผลิตข้าวเพื่อค้าในระบบทุนนิยมภายใต้ความร่วมมือระหว่างชุมชนกับองค์กรพัฒนาเอกชน รวมตัวกันเคลื่อนไหวเพื่อต่อรองกับอำนาจที่ครอบงำอย่างเอารัดเอาเปรียบด้วยการดิ้นรนและสู้อย่างสันติวิธีในอันที่จะเรียกร้องสิทธิอันชอบธรรมของการดำรงชีวิตอย่างมีความสุขให้กลับคืนมา

อภิชัย และคณะ (2550) ได้ศึกษาการคงอยู่ของทรัพยากรทางทะเลกับความเข้มแข็งของชุมชน พบว่า ชุมชนจะสามารถรักษาพลังในการต่อสู้ เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลหากจิตสำนึกในการมองเห็นประโยชน์ร่วมกันระหว่างคนที่พึ่งพาทะเลสาบเดียวกัน ทั้งคนที่มีอยู่ในปัจจุบันและคนที่จะเกิดขึ้นต่อไปในอนาคตยังสามารถดำรงอยู่ได้โดยไม่แพ้

อำนาจอิทธิพลของเงินเสียก่อน คาดหวังที่ทะเลสาบจะดำรงอยู่ได้โดยทรัพยากรธรรมชาติไม่ถูกทำลาย การดำรงอยู่และความเข้มแข็งของชุมชนจะได้รับการสืบทอดต่อไป

Gmusluoglu and Ilsev (2009) ได้ศึกษาภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อ ความคิดสร้างสรรค์และนวัตกรรมองค์กร ผลการศึกษาพบว่าภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีผลโดยตรงทำให้องค์กรเกิดนวัตกรรมใหม่ๆ และภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีความสัมพันธ์กับความคิดสร้างสรรค์ของผู้ใต้บังคับบัญชาในระดับบุคคลทั้งโดยตรงและส่งผ่านปัจจัยบางตัวเช่น การสร้างแรงจูงใจภายใน และการมอบอำนาจแบบเบ็ดเสร็จ ส่วนความคิดสร้างสรรค์ในระดับบุคคลนี้ไม่มีความสัมพันธ์กับนวัตกรรมองค์กรเนื่องจากการเกิดนวัตกรรมองค์กรต้องอาศัยการคิดรวมกันเป็นกลุ่มและปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งคือ ประชากรกลุ่มตัวอย่างมีอายุการทำงานในองค์กรเฉลี่ย 2.25 ปี แต่จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่าการที่จะเกิดนวัตกรรมองค์กรได้นั้นพนักงานต้องมีอายุงานอย่างน้อย 3 ปี เพราะประสบการณ์การทำงานจะเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งในการทำให้เกิดนวัตกรรมองค์กร

Jaruwan และคณะ (2006) ได้ทำการศึกษาการใช้ทฤษฎีฐานรากกับประสบการณ์การเข้าชมมรดกโลก ผลการศึกษาพบว่า งานวิจัยใช้ Grounded Theory ในการศึกษาประสบการณ์ของผู้เข้าชมสถานที่ท่องเที่ยวมรดกทางวัฒนธรรมสนับสนุนโดยกระบวนการค้น แสดงถึงลักษณะพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวโดยบูรณาการ จากการทำ การแสดงออก กระบวนการได้ตอบ ระหว่างผู้คนและการท่องเที่ยว สื่อความหมายของการบริโภค จุดเน้นของทฤษฎี อยู่ที่ประสบการณ์ของผู้เข้าชมผ่านทางกรวิภาชเหตุผลที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ได้ความเข้าใจนักท่องเที่ยว ประสบการณ์กระบวนการท่องเที่ยว

Nemanich and Keller (2007) ได้ศึกษาผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการพัฒนาทักษะ : การศึกษาจากส่วนของลูกจ้าง สำหรับการศึกษาของส่วนที่เป็นลูกจ้างที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาทักษะที่จะเชื่อมโยงความสัมพันธ์ว่าผู้นำ กับสภาพแวดล้อมของผู้ที่อยู่ภายใต้การบังคับบัญชามีผลต่อการรับรู้ในการพัฒนาทักษะ, ผลการทำงาน และความพึงพอใจในงานภายใต้สภาพแวดล้อมที่ไม่แน่นอน ซึ่งผลการศึกษาพบว่าผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีความสัมพันธ์ทางบวกกับการรับรู้ในการพัฒนาทักษะ, ผลการทำงานของผู้บริหาร และความพึงพอใจในงาน และนอกจากนั้นผู้นำการเปลี่ยนแปลงยังมีผลต่อการทำงานของลูกจ้างเนื่องจากการรับรู้จากความสำเร็จของวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายเป็นการสนับสนุนให้เกิดความคิดที่สร้างสรรค์ตามมา

ผลจากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแสดงให้เห็นว่า วิถีวิทยาของการสร้างทฤษฎี ฐานรากเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถนำมาใช้ในงานวิจัยทางสังคมศาสตร์เพื่อทำความเข้าใจกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยเฉพาะในประเด็นการอธิบายคำถามและปัญหา ที่มากขึ้นและหลากหลายเกี่ยวกับพฤติกรรมและการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ในบริบททางสังคมที่แตกต่าง รวมถึงการอธิบายผลกระทบจากกระบวนการพัฒนาในระดับและรูปแบบที่แตกต่างกัน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิถีวิทยาของการสร้างทฤษฎีฐานราก (Grounded theory) โดยมีฐานคิดว่า การทำความเข้าใจกับประเด็นความเข้มแข็งและจุดอ่อนของชุมชน ต้องเริ่มจากการทำความเข้าใจมิติทางประวัติศาสตร์ที่สะท้อนให้เห็นวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชน เงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ และพลังสร้างสรรค์ของชุมชน อันจะทำให้เข้าใจที่มา ปัจจัยและเงื่อนไขของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น รวมทั้งการเรียนรู้และการปรับตัวของผู้คนอันส่งผลสืบเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

ทฤษฎีถูกสร้างขึ้นและได้รับการตรวจสอบโดยการเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างเป็นระบบ การสร้างทฤษฎีฐานรากอาศัยกระบวนการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์ ได้แก่ การวิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การจัดกลุ่มสนทนา การวิเคราะห์ห้วงเวลา ในการศึกษาครั้งนี้ ความเข้มแข็งของชุมชนโรงเรียนชวานาคือปรากฏการณ์ทางสังคม ที่ได้ศึกษาโดยอาศัยการทำความเข้าใจจากคนในชุมชนเกี่ยวกับความหมายของความเข้มแข็งของชุมชนในมิติต่างๆ อย่างกว้างขวาง จากนั้น จึงนำข้อมูลมาสร้างเป็นมโนทัศน์ โดยใช้หลักการ Concept-indicator model ซึ่งถือเป็นขั้นตอนสำคัญของการสร้างทฤษฎีฐานราก (Strauss, 1990)

การศึกษาเพื่อสร้างทฤษฎีฐานรากตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ สามารถเสนอข้อสรุปเชิงทฤษฎี จากการศึกษาปรากฏการณ์ความเข้มแข็งของโรงเรียนชุมชนชาวนา ได้ดำเนินการโดยทำความเข้าใจถึงลักษณะของความเข้มแข็งของชุมชนโรงเรียนชาวนาเงื่อนไขและกระบวนการเกิดขึ้นของชุมชนโรงเรียนชาวนาการดำรงอยู่ของชุมชนโรงเรียนชาวนา และผลที่ติดตามมาจากชุมชนโรงเรียนชาวนาโดยใช้วิธีการดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

1. การคัดเลือกพื้นที่ศึกษา

การเลือกพื้นที่ศึกษาอาศัยการเลือกเชิงทฤษฎี (Theoretical sampling) มีหลักการสำคัญคือเป็นพื้นที่ที่สอดคล้องและตรงตามวัตถุประสงค์ ปัญหา และกรอบแนวคิดในการวิจัย เป็นขั้นตอนที่สำคัญมากต่อการได้มาซึ่งข้อมูลที่ตรง และเพียงพอสำหรับการอธิบายปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษา โดยในการวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดพื้นที่การศึกษา คือ เป็นชุมชนที่มีการสร้างความหลากหลายให้กับกิจกรรมทางเศรษฐกิจบนฐานความพอเพียง และเป็นชุมชนที่มีการจัดการในเรื่องเงินออม และแหล่งทุนสำหรับสมาชิก รวมทั้งเป็นชุมชนที่มีการสร้างระบบการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีความสามัคคีและช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างบ้าน โรงเรียน วัด จนก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนได้

ผู้วิจัยจึงได้ทำการสืบค้นข้อมูลเพื่อให้ได้ชุมชนที่มีลักษณะข้างต้น โดยเริ่มต้นจากการสืบค้นข้อมูลจากเว็บไซต์ที่เกี่ยวข้องกับ “โรงเรียนทางเลือกและชุมชนเข้มแข็ง” พบว่ามีชุมชนที่เป็นลักษณะเป็นโรงเรียนทางเลือกที่น่าสนใจเป็นจำนวนมาก และมี “โรงเรียนชุมชนชาวนา บ้านปลาบู่ ตำบลหนองแสง อำเภอบ้านไร่ จังหวัดมหาสารคาม” เป็นโรงเรียนทางเลือกที่ตั้งขึ้นมาเพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนในชนบท ดำเนินการภายใต้สมาคมไทบ้าน โดยมีหน่วยงานที่สนับสนุนมีทั้งในส่วนกลางของภาครัฐและภาคเอกชน ได้แก่ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) กองทุนสิ่งแวดล้อมโลก (UNDP) องค์การไฮเพอร์ประเทศไทย มูลนิธิเอสซีจี (SCG) ของเครือซีเมนต์ไทย มูลนิธิเอเชียศึกษาเอเชีย (ASF) และเครือข่ายศิษย์เก่านักเรียนทุนฟอร์ด (IFP THAN) และ มีการสร้างความหลากหลายให้กับกิจกรรมทางเศรษฐกิจของคนในชุมชน มีการดำรงชีวิตอยู่บนฐานความพอเพียง มีการจัดการในเรื่องเงินออมและแหล่งทุนสำหรับสมาชิก มีการสร้างระบบให้พึ่งพาอาศัยกัน มีความสามัคคีและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

2. การเข้าสู่พื้นที่ศึกษา

การเข้าสู่พื้นที่ศึกษาเป็นขั้นตอนที่สำคัญ เนื่องจากความเข้าใจที่ดีและถูกต้องของทุกฝ่าย ที่เกี่ยวข้องจะส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้ให้ข้อมูลและผู้วิจัย (Burgess, 1980) อันจะส่งผลให้ได้ข้อมูลที่มีสมบูรณ์ และตรงกับความเป็นจริง โดยก่อนที่ผู้วิจัยจะเข้าสู่พื้นที่ศึกษา ผู้วิจัยได้สร้างคำถามเพื่อเป็นแนวทางในการสัมภาษณ์เชิงลึก และการจัดกลุ่มสนทนา มีลักษณะเป็นคำถามปลายเปิดเกี่ยวกับ 1) โรงเรียนชุมชนชาวนา คืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร 2) โรงเรียนชุมชนชาวนา ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อชุมชนอย่างไร 3) โรงเรียนชุมชนชาวนาในปัจจุบันมีส่วนช่วยชุมชนอย่างไร 4) โรงเรียนชุมชนชาวนา และชุมชนคาดหวังเกี่ยวกับอนาคตไว้อย่างไร

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การจัดกลุ่มสนทนา และการวิเคราะห์มีมติเวลา เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับปรากฏการณ์เกี่ยวกับการสร้างความเข้มแข็งของโรงเรียนชุมชนชาวนาท่ามกลาง การเปลี่ยนแปลงของสังคมในยุคปัจจุบันในประเด็นลักษณะการดำเนินงานกระบวนการทำงานรวมถึงการศึกษาความสัมพันธ์ของกระบวนการพัฒนาความเข้มแข็งของโรงเรียนชุมชนชาวนาและผลของความสัมพันธ์ที่มีต่อชุมชนและสังคมรอบข้าง

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การแปลความและตีความหมายของข้อมูล และสร้างมโนทัศน์ด้วยโดยอาศัยความไวทางทฤษฎีด้วยโปรแกรม Atlas.ti รุ่น 6.2

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

1. บริบทของโรงเรียนชุมชนชวากับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

โรงเรียนชุมชนชวาที่ตั้งอยู่ที่บ้านปลาบู่ หมู่ที่ 14 ตำบลหนองแสง อำเภอกวนป่า จังหวัดมหาสารคามเป็นโรงเรียนทางเลือกสำหรับพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนในชุมชน เป็นการเรียนรู้ตามอัธยาศัย และขยายไปสู่กลุ่มผู้ปกครองในชุมชน มีพัฒนาการของการดำเนินงาน ดังนี้

ปี พ.ศ. 2549 ก่อตั้งโรงเรียนชุมชนชวา สอนภาษาอังกฤษให้กับเด็กโดยใช้การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยไม่มีหลักสูตรตายตัว ขยายไปสู่กลุ่มผู้ปกครองในกระบวนการเรียนรู้ต่าง ๆ

ปี พ.ศ. 2550 จัดตั้ง”เครือข่ายเยาวชนตะวันปิ่นผืน”

ปี พ.ศ. 2551 จัดตั้ง”ศูนย์การเรียนรู้” ทำแปลงเกษตรร่วมกันในนาม “นารวมบ้านปลาบู่”

ปี พ.ศ. 2552 เริ่มงานวิจัยกระบวนการเรียนรู้กระบวนการมากขึ้น เชิญหน่วยงาน/องค์กรต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น

ปี พ.ศ. 2553 ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากมูลนิธิ SCG การจัดตั้งกองทุนสวัสดิการชุมชนขึ้น

ปี พ.ศ. 2554 มีการจัดตั้งเป็น สมาคมไทบ้าน โดยจดทะเบียนจัดตั้งทำให้โรงเรียนชุมชนชวามีสภาพเป็นนิติบุคคลถูกต้องตามกฎหมาย และเป็นปีที่มีการพัฒนาของชุมชนอย่างก้าวกระโดด และมีการสร้างเครือข่ายความเข้มแข็งของชุมชนและมีเครือข่ายขององค์กรต่างๆ เพิ่มมากขึ้น

2. ลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง

2.1 ความเข้มแข็งชุมชนด้านสังคม ประกอบด้วย 1) การพึ่งพาตนเอง โดยประสบความสำเร็จในการระดมทุนเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในชุมชน ซึ่งในปัจจุบันโรงเรียนชุมชนชวาได้รับทุนสนับสนุนจากหลายหน่วยงาน ทั้งภาครัฐ และภาคเอกชน เช่น กองทุนสิ่งแวดล้อมโลก (UNPD) องค์กรไสเฟออร์ ประเทศไทย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) เป็นต้น มีกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน โดยเน้นการพึ่งพิงหน่วยงานภายนอกให้น้อย รวมทั้งมีการจัดตั้งกองทุนต่างๆ เช่น กองทุนเกษตร กองทุนปุ๋ยอินทรีย์ และกองทุนสินสอด เป็นต้น 2) การมีวิสัยทัศน์ของชุมชน นั่นคือความสามารถในการแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยมีการทวิจยที่ท้องถิ่นเพื่อการแก้ไขปัญหาที่ยั่งยืนต่อไป 3) กระบวนการเรียนรู้ตนเองและสังคม โดยโรงเรียนชุมชนชวา ถือได้ว่าเป็นโรงเรียนทางเลือกที่แตกต่างจากโรงเรียนทางเลือกโดยทั่วไป นั่นคือเน้นการสืบสานความรู้ภูมิปัญญาของท้องถิ่น รวมทั้งสร้างศูนย์เรียนรู้ ในเรื่องต่างๆ ซึ่งปัจจุบันได้มีการบูรณาการความรู้เชื่อมต่อกับทางจังหวัดมหาสารคามและเครือข่ายชุมชนใกล้เคียง 4) ความสัมพันธ์ทางสังคม โดยการส่งเสริมให้สมาชิกให้ความช่วยเหลือกันด้านแรงงาน เช่นร่วมลงแขกเกี่ยวข้าว ช่วยกันปลูกผัก การร่วมกันทำงานรวม

2.2 ความเข้มแข็งชุมชนด้านเศรษฐกิจ คือ การที่ชุมชนมีการจัดระบบเศรษฐกิจเอื้อให้สมาชิกในชุมชนสามารถปรับตัวให้เข้ากับการผลิตเพื่อการค้า มีกลไกในการระดมเงินทุนของชุมชน เพื่อเป็นสินเชื่อกับสมาชิกในชุมชน มีระบบการผลิตที่สามารถลดต้นทุนการผลิต ทั้งในด้านการใช้เครื่องมือเครื่องทุ่นแรงในการผลิต ความสามารถในการจัดหาเมล็ดพันธุ์ที่มีคุณภาพและแจกจ่ายให้ฟรี การให้พันธุ์ ปุ๋ยสัตว์ ความสามารถในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้า การเพิ่มแหล่งรายได้ให้มีความหลากหลาย

2.3 ความเข้มแข็งชุมชนด้านวัฒนธรรม คือ การที่โรงเรียนชุมชนชวา มีการสืบสานภูมิปัญญาความรู้ ชุมชนใน ความเชื่อมั่นในศักยภาพ มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน มีการนำความรู้ที่ได้มาใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ความรู้ภูมิปัญญาด้านอาหารพื้นบ้าน การมีส่วนร่วมในการสอนนักเรียนโดยครูภูมิปัญญา เกิดความรักและความห่วงแหนชุมชน ทำให้เกิดการดำรงอยู่ของประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาของชุมชน

2.4 ความเข้มแข็งชุมชนด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ การที่โรงเรียนชุมชนชวาได้มีการจัดสรรทรัพยากรเชิงอนุรักษ์ รวมทั้งให้ชุมชนดำรงชีวิตโดยมีฐานอาหารของชุมชน ได้แก่ ป่า นา น้ำ สวนหลังบ้าน รวมทั้งมีกิจกรรมในการสร้างจิตสำนึกให้คนบริโภคอาหารปลอดภัย และเน้นให้คนในชุมชนบริโภคอาหารที่อยู่ในชุมชน ไม่ก่อให้เกิดปัญหาหนี้สิน

2.5 ความเข้มแข็งชุมชนด้านผู้นำ คือ การที่ผู้นำที่แสดงให้เห็นในการจัดการหรือการทำงานที่เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงความพยายาม การพัฒนาความสามารถและศักยภาพ ของผู้ร่วมงานให้สูงขึ้นกว่าที่คาดหวัง และใช้ความสามารถของตนเองตามศักยภาพทั้งหมดในการทำงาน ซึ่งผู้นำของโรงเรียนชุมชนชวาวนาจะแสดงออกมาใน 2 มิติ คือ 1) มิติผู้นำ คือ การเป็นที่ยอมรับนับถือของคนในชุมชน การมีจิตใจที่เปิดกว้าง การมีความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้นำและคนในชุมชน 2) มิติการพัฒนาคนเพื่อการเปลี่ยนแปลง คือการที่ผู้นำมีกระบวนการในการสร้างและพัฒนาคนเพื่อการเปลี่ยนแปลง โดยมีกระบวนการสร้างจิตสำนึกและสืบสานภูมิปัญญา เน้นกระบวนการเรียนรู้ เพื่อสร้างแรงบันดาลใจ โดยมีเป้าหมายคือประโยชน์ของชุมชน

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการศึกษาดังที่กล่าวโดยสรุปแล้วข้างต้น สามารถนำมาอภิปรายผลได้ ดังนี้

1. ลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง ปรากฏการณ์ความเข้มแข็งของโรงเรียนชุมชนชวาวนา ในการปรับตัวท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมในปัจจุบัน มโนทัศน์ที่ได้สะท้อนออกมาใน 5 ด้านคือ ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านวัฒนธรรม ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และด้านผู้นำ โดยในแต่ละด้านสะท้อนให้เห็นถึงปัจจัยที่สนับสนุนให้โรงเรียนชุมชนชวาวนาเข้มแข็งได้

2. ความเข้มแข็งชุมชนด้านสังคม ประกอบด้วย 1) การพึ่งพาตนเอง โดยประสบความสำเร็จในการระดมทุนเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในชุมชน ซึ่งในปัจจุบันโรงเรียนชุมชนชวาวนาได้รับทุนสนับสนุนจากหลายหน่วยงานทั้งภาครัฐ และภาคเอกชน เช่น กองทุนสิ่งแวดล้อมโลก (UNPD) องค์การไฮเฟอร์ ประเทศไทย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) เป็นต้น มีกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน โดยเน้นการพึ่งพิงหน่วยงานภายนอกให้น้อย รวมทั้งมีการจัดตั้งกองทุนต่างๆเช่น กองทุนเกษตร กองทุนปุ๋ยอินทรีย์ และกองทุนสินสอด เป็นต้น 2) การมีวิสัยทัศน์ของชุมชน นั่นคือความสามารถในการแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยมีการท้าวใจย้ท้อถิ้นเพื่อการแก้ไขปัญหาที่ยั่งยืนต่อไป 3) กระบวนการเรียนรู้ตนเองและสังคม โดยโรงเรียนชุมชนชวาวนา ถือได้ว่าเป็นโรงเรียนทางเลือกที่แตกต่างจากโรงเรียนทางเลือกโดยทั่วไป นั่นคือเน้นการสืบสานความรู้ภูมิปัญญาของท้องถิ่น รวมทั้งสร้างศูนย์เรียนรู้ในเรื่องต่างๆ ซึ่งปัจจุบันได้มีการบูรณาการความรู้เชื่อมต่อกับทางจังหวัดมหาสารคามและเครือข่ายชุมชนใกล้เคียง 4) ความสัมพันธ์ทางสังคม โดยการส่งเสริมให้สมาชิกให้ความช่วยเหลือกันด้านแรงงาน เช่นร่วมลงแขกเกี่ยวข้าว ช่วยกันปลูกผัก การร่วมกันทำงานรวม ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับผลการวิจัยของ เพ็ญศิริ (2550) ในการศึกษาถึงอับติการณ้ความเข้มแข็งของชุมชนในสังคมไทย ที่พบว่าการรวมกลุ่มของคนในชุมชน สมาชิกของชุมชนร่วมกันคิด วิเคราะห์ปัญหา ตัดสินใจแสวงหากิจกรรม ดำเนินกิจกรรม และเกิดการเรียนรู้ของตัวของชาวบ้านเอง แสดงให้เห็นถึง “ความเข้มแข็งของชุมชน”

3. ความเข้มแข็งชุมชนด้านเศรษฐกิจ ความเข้มแข็งของโรงเรียนชุมชนชวาวนาด้านเศรษฐกิจคือ การที่ชุมชนมีการจัดระบบเศรษฐกิจเอื้อให้สมาชิกในชุมชนสามารถปรับตัวให้เข้ากับการผลิตเพื่อการค้า มีกลไกในการระดมเงินทุนของชุมชน เพื่อเป็นสินเชื่อให้กับสมาชิกในชุมชน มีระบบการผลิตที่สามารถลดต้นทุนการผลิต ทั้งในด้านการใช้เครื่องมือเครื่องทุ่นแรงในการผลิต ความสามารถในการจัดหาเมล็ดพันธุ์ที่มีคุณภาพและแจกจ่ายให้ฟรี การให้พันธุ์ ปุ๋ยสัตว์ ความสามารถในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้า การเพิ่มแหล่งรายได้ให้มีความหลากหลาย ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของ สุรวุฒิ และคณะ (2550) ในการศึกษาถึงการสร้างชุมชนเข้มแข็งบนฐานการผลิตข้าวเพื่อการค้า ที่พบว่า เงื่อนไขและกระบวนการของชุมชนหมู่บ้านโรงสีที่รวมตัวกันสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานการผลิตข้าวเพื่อค้าในระบบทุนนิยมภายใต้ความร่วมมือระหว่างชุมชนกับองค์กรพัฒนาเอกชน รวมตัวกันเคลื่อนไหวเพื่อต่อรองกับอำนาจที่ครอบงำอย่างเอารัดเอาเปรียบด้วยการคั้นร่นและสู้อย่างสันติวิธีในอันที่จะเรียกร้องสิทธิอันชอบธรรมของการดำรงชีวิตอย่างมีความสุขให้กลับคืนมา

4. ความเข้มแข็งชุมชนด้านวัฒนธรรม คือ การที่โรงเรียนชุมชนชวาวนา มีการสืบสานภูมิปัญญาความรู้ ชุมชนในความเชื่อมั่นในศักยภาพ มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน มีการนำความรู้ที่ได้มาใช้ ใน

ชีวิตประจำวันเช่น ความรู้ภูมิปัญญา ด้านอาหารพื้นบ้าน การมีส่วนร่วมในการสอนนักเรียน โดยครูภูมิปัญญา เกิดความรักและความหวงแหนชุมชน ทำให้เกิดการดำรงอยู่ของประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาของชุมชน ซึ่งสอดคล้องตรงกันกับผลการวิจัยของสุรเชษฐ์ (2553) ในการศึกษาถึงฐานรากแห่งชีวิตวัฒนธรรมชนบทกับการพัฒนา พบว่า แนวคิดตามทฤษฎีความทันสมัย ที่เห็นว่าความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ คือการพัฒนาและจะต้องเปลี่ยนคนที่มีความเชื่อแบบประเพณีให้เป็นคนที่“ทันสมัย” มีบทบาทสำคัญต่อการวางแผนพัฒนาประเทศของไทย และได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชนบทไทยมากใน 3 ทศวรรษที่ผ่านมา แต่ก็มิได้หมายความว่าวัฒนธรรมชุมชนในชนบทไทยในท้องถิ่นต่างๆ ได้สูญเสียดุลยภาพทางวัฒนธรรมไปหมดแล้ว กระบวนการในการต่อสู้และปรับตัวเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาแม้กระทั่งในปัจจุบัน คนภายนอกมักมองเห็นแต่ด้านที่วัฒนธรรมภายนอกกระทำต่อชุมชน แต่มักไม่เห็นด้านที่ชุมชนต่อสู้และปรับตัวเองเพื่อให้อยู่รอดได้ในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงนี้ และแตกต่างจากผลการวิจัยของ นภารักษ์ (2550) ในการศึกษาปรากฏการณ์ความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งพบว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนชนบทของไทย ได้ส่งผลกระทบต่อที่สำคัญต่อการสืบทอดภูมิปัญญาของชุมชนอย่างน้อย 2 ประการคือ ทำให้คนชนบทมีแนวโน้มมองการดำรงชีวิตภาคการเกษตรในแง่ลบ และแนวทางการพัฒนาที่ไม่ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง

5. ความเข้มแข็งชุมชนด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ การที่โรงเรียนชุมชนชาวนาได้มีการจัดสรรทรัพยากรเชิงอนุรักษ์ รวมทั้งให้ชุมชนดำรงชีวิตโดยมีฐานอาหารของชุมชน ได้แก่ ป่า นา น้ำ สวนหลังบ้าน รวมทั้งมีกิจกรรมในการสร้างจิตสำนึกให้คนบริโภคอาหารปลอดภัย และเน้นให้คนในชุมชนบริโภคอาหารที่อยู่ในชุมชน ไม่ก่อให้เกิดปัญหาหนี้สิน ซึ่งใกล้เคียงกับผลการศึกษาของ เพ็ญศิริ และคณะ (2553) ในการศึกษาถึงการคงอยู่ของทรัพยากรทางทะเลกับความเข้มแข็งของชุมชน พบว่า ชุมชนจะสามารถรักษาพลังในการต่อสู้ เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลหากจิตสำนึกในการมองเห็นประโยชน์ร่วมกันระหว่างคนที่พึ่งพาทะเลสาบเดียวกัน ทุกคนที่มีอยู่ในปัจจุบันและคนที่จะเกิดขึ้นต่อไปในอนาคตยังสามารถดำรงอยู่ได้โดยไม่แพ้อำนาจอิทธิพลของเงินเสียก่อน คาดหวังที่ทะเลสาบจะดำรงอยู่ได้โดยทรัพยากรธรรมชาติไม่ถูกทำลาย การดำรงอยู่และความเข้มแข็งของชุมชนจะได้รับการสืบทอดต่อไป

6. ความเข้มแข็งชุมชนด้านผู้นำ คือ การที่ผู้นำที่แสดงให้เห็นในการจัดการหรือการทำงานที่เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงความพยายาม การพัฒนาความสามารถ และศักยภาพ ของผู้ร่วมงานให้สูงขึ้นกว่าที่คาดหวัง และใช้ความสามารถของตนเองตามศักยภาพทั้งหมดในการทำงาน ซึ่งผู้นำของโรงเรียนชุมชนชาวนาจะแสดงออกมาใน 2 มิติคือ 1) มิติผู้นำ คือการเป็นที่ยอมรับนับถือของคนในชุมชน การมีจิตใจที่เปิดกว้าง การมีความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้นำและคนในชุมชน 2) มิติการพัฒนาคนเพื่อการเปลี่ยนแปลง คือการที่ผู้นำมีกระบวนการในการสร้าง และพัฒนาคนเพื่อการเปลี่ยนแปลง โดยมีกระบวนการสร้างจิตสำนึกและสืบสานภูมิปัญญา เน้นกระบวนการเรียนรู้ เพื่อสร้างแรงบันดาลใจ โดยมีเป้าหมายคือประโยชน์ของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ Nemanich and Keller (2007) ในการศึกษาถึงผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการพัฒนาทักษะที่จะเชื่อมโยงความสัมพันธ์ว่าผู้นำกับสภาพแวดล้อมของผู้ที่ อยู่ภายใต้การบังคับบัญชา มีผลต่อการรับรู้ในการพัฒนาทักษะ ผลการทำงาน และความพึงพอใจในงานภายใต้สภาพแวดล้อมที่ไม่แน่นอน ซึ่งผลการศึกษาพบว่าผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีความสัมพันธ์ทางบวกกับการรับรู้ในการพัฒนาทักษะ, ผลการทำงานของผู้บริหาร และความพึงพอใจในงาน และนอกจากนั้นผู้นำการเปลี่ยนแปลงยังมีผลต่อการทำงานของผู้ถูกจ้างเนื่องจากการรับรู้จากความชัดเจนของวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายเป็นการสนับสนุน ให้เกิดความคิดที่สร้างสรรค์ตามมา และใกล้เคียงกับการศึกษาของ Gmusluoglu and Ilsev (2009) ได้ศึกษาภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อ ความคิดสร้างสรรค์และนวัตกรรมองค์กร ซึ่งพบว่าภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีผลโดยตรงทำให้องค์กรเกิดนวัตกรรมใหม่ๆ และภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีความสัมพันธ์กับความคิดสร้างสรรค์ของผู้ได้บังคับบัญชาในระดับบุคคลทั้งโดยตรงและส่งผ่านปัจจัยบางตัวเช่น การสร้างแรงจูงใจภายใน และการมอบอำนาจแบบเบ็ดเสร็จ

ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้

ผลการวิจัยดังกล่าวข้างต้นเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการส่งเสริมให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งโดยเฉพาะการนำบทเรียนที่เกิดจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในโรงเรียนชุมชนชานนาไปประยุกต์ใช้สำหรับกลุ่ม หน่วยงาน องค์กรที่ต้องการจัดกระบวนการโรงเรียนทางเลือกหรือชุมชนทางเลือกเพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่อย่างมีความสุขท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี โดยได้รับความอนุเคราะห์จากคุณธีรดา นามโห “ป้าแเล่ม” ผู้อำนวยการสมาคมไทบ้าน ที่ได้ให้ข้อมูลและคำแนะนำที่จำเป็นต่อผู้วิจัยด้วยความเอื้อเฟื้ออยู่เสมอ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้รับความอนุเคราะห์และได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากผู้ให้ข้อมูลหลักทุกท่านอย่างเต็มใจ ตลอดระยะเวลาของการศึกษาในพื้นที่ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณทุกท่านด้วยความจริงใจ

ขอขอบพระคุณอาจารย์ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. การุณย์ ประทุม อาจารย์ผู้ให้ความรู้และเปิดโลกทัศน์ของการวิจัยเชิงคุณภาพให้แก่ผู้วิจัย รวมทั้งคำแนะนำสั่งสอนที่มีประโยชน์ ทำให้การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ.(2542). *ภาพรวมของการพัฒนาองค์กรชุมชน. ในสถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น. องค์กรชุมชน กลไกเพื่อแก้ไขและพัฒนาสังคม.* กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ชาย โปธิสิตา.(2544). *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ.* กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- นภากรณ์ หะวานนท์, เพ็ญสิริ จิระเดชากุล, สุรวุฒิ ปัดไธสง, นำชัย ศุภฤกษ์ชัยสกุล และ ปานจักษ์ เหล่ารัตนวรพงษ์. (2550). *ดัชนีความเข้มแข็งของชุมชน ความกลมกลืนระหว่างทฤษฎีฐานรากกับข้อมูลเชิงประจักษ์.* กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ปิยะวัตติ บุญ-หลง. (2550). *ดัชนีความเข้มแข็งของชุมชน ความกลมกลืนระหว่างทฤษฎีฐานรากกับข้อมูลเชิงประจักษ์.* กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- เพ็ญสิริ จิระเดชากุล, พนารักษ์ ปรีดาภรณ์, พรใจ ลีทองอิน.(2553). *ความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานเศรษฐกิจพอเพียง.* กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- เพ็ญสิริ จิระเดชากุล.(2550). *อุบัติการณ์ความเข้มแข็งของชุมชนในสังคมไทย.* กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- รุ่ง แก้วแดง. (2541). *ปฏิวัติการศึกษาไทย.* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
- สมาคมไทบ้าน (สถาบันชุมชนชานนา). *รายงานประจำปี.* มหาสารคาม. 2554
- สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์. (2553). *ฐานรากแห่งชีวิต วัฒนธรรมชนบทกับการพัฒนา.* กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- สุรวุฒิ ปัดไธสง, นภากรณ์ หะวานนท์, ศศิธร ศิริประเสริฐกุล. (2550). *สร้างชุมชนเข้มแข็งบนฐานการผลิตข้าวเพื่อการค้า.* กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อภิชัย ศรีโสภิต, เพ็ญสิริ จิระเดชากุล, นภากรณ์ หะวานนท์, อัจฉรา วงศ์มงคล. (2550). *การคงอยู่ของทรัพยากรทางทะเลกับความเข้มแข็งของชุมชน.* กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). 2550
- Glaser,Barney G., and Strauss,Anselm L. (1967) *The Discovery Grounded Theory : Strategies for Qualitative 9 Research.* Aldine,pp 271.

- Jaruwan Daengbuppha, Nigel Hemmington and Keith Wilkes. (2006) *Using grounded theory to model visitor experiences at heritage sites Methodological and practical issues* : School of Services Management, Bournemouth University. Poole, UK.
- Nemanich, L., Keller, R.T. & Vera, D. (2007) “Managing the Exploration/Exploitation Paradox in New Product Development : How Top Executives Define their Firm’s Innovation Trajectory”. *International Journal of Innovation and Technology Management*. 2007.
- Strauss, George and Leonard R. Sayless. (1990) *Personal Human Problem of management*. Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice – Hall.